

<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.15>

Мила Кръстева

Plovdiv University „Paisii Hilendarski“
milakrasteva@uni-plovdiv.net

ИЗОБРАЖЕНИЯ НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ ПОЩЕНСКИ МАРКИ „ЦАРСКИЯТ ПАИСИЙ“¹

Поради твърде подвижните представи за това *що е то пощенска марка* (и в частност *що е то българска пощенска марка*), за целите на научното ни дирене изработихме авторско определение. В него се настоява, че българските Паисиеви пощенски марки са правоъгълни хартиени миниатюри – творения на пластичната графика, внушаваща послания за вътрешните и външните движения на политическото, стопанското, културното и духовното национално време. Описани заради тяхната функционалност, Паисиевите марки могат да се определят: *като* национален символ, отразяващ конкретноисторически политически внушения и домогвания (символните внушения се постигат с акцентуване върху хералдични изображения със знаково-емблематична композиция, със специфична изобразителна стилистика); *като* визуално-информативен образ на ценностни и творчески послания, които посрещат определени културни и образователни потреби; *като* документ за (не)автентичния почерк на художника (или оформителя) [Валдъман 2011]. При структурирането на „паспортите“ на Паисиевите марки се ръководим от схващането, че има параметри, които непременно трябва да се библиографират: *защото* показват кога, къде, кой, как налага, рекламира, натрапва, пропагандира, възпрепятства показването на Паисиевия филателен образ; *защото* допринасят за открояване на уникалното в Паисиевите марки; *защото* „пресяват“ огромния набор от технически данни, свързани със създаването, валидирането и употребата на филателните единици². Като

¹ Статията следва академичната програма на Проект № ФП-17 ФлФ-004 / 16.05.2017 („От уста на ухо“... до Internet“), финансиран от Подделение за научна и приложна дейност при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

² При проява на интерес и към други технически особености, читателите биха могли да разгледат Каталога на Министерството на транспорта, информационните технологии и съобщенията [e-Bg 1879–2005]. Когато цитираме филателните единици, изписваме и конкретната

необходими и достатъчни за паспортизацията на Паисиевите марки определяме: годината на валидиране, каталожния номер, името, филателната серия и емисията на марката, художника (или оформителя) – процедура, която се налага, когато „един е авторът на съществуващия вече сюжет (картина или фотос), а друг оформя облика на марката“ [Грънчаров 2003: 27], източника, от който е почерпана отразената „паспортна“ информация (паспортизацията в бележките под линия следва именно този ред). Проучванията ни доказват, че заради анализа на контекста на Паисиевите марки трябва да се обособят, назоват с условни образи, и дефинират три периода, които съдържат и подпериоди. Представени систематично (под)периодите имат следните граници и общи характеристики:

I) Царският Паисий (1.05.1789–15.09.1946). Вписан в плана на националната история, периодът е подчинен на политиката, идеологията, пропагандите на монархическия режим на Княжество България (1879–1908) и Царство България (1908–1947). В него се открояват подпериоди, белязани: *от* властта на княз Александър Батенберг (1879–1886); *от* династичното управление на княз (цар) Фердинанд (1886–1908 / 1908–1918); *от* монархическата власт на Цар Борис III (1918–1943); *от* регентското застъпничество при цар Симеон Сакскобургготски (1943–1946), прекъснато поради победата на Деветосептемврийската социалистическа революция (1944). По това време са валидирани 3 Паисиеви марки³.

II) Социалистическият Паисий (15.09.1946–15.11.1989). Периодът преминава изцяло под знаците на тоталитаризма в Народна Република България. В него се обособяват два подпериода, разпростирани се: *от* 1946 до 1961 г.; *от* 1962 до 1989 г. Границата е 1962 г. – юбилейна за „История славянобългарска“ и Паисий Хилендарски. Именно тогава се спускат директиви от „майката“ Партия, които наставяват как трябва да се изобразява „социалистическият“ Паисий. Българската соцкултура валидира 6 марки, като 4 от тях са с изображения на Паисий, а 2 – възпоменават „История славянобългарска“⁴.

година, в която е валидирана пощенската марка, а при необходимост – и каталожния ѝ номер. В описания каталог отсъстват данни за последната Паисиева марка (2012), която каталогизираме по друг източник [e-Colnect 1840–2018].

³ 1) 24.10.1920, № 157, „Паисий Хилендарски (герой от „Епопея на забравените“, „70 г. от рождението на Иван Вазов и 50 г. творческа дейност“, юбилейна, Райко Алексиев (репродукция по оригинална илюстрация на Иван Мърквичка) [e-Vg 1920: 157]; 2) 12.05.1929, № 230, „Отец Паисий Хилендарски“, „1000 г. от смъртта на цар Симеон I и 50 г. от Освобождението на България“, Цанко Лавренов [e-Vg 1942: 230]; 3) 07.08.1942, № 489, „Отец Паисий Хилендарски пише историята си“, „Българска история“, възпоменателни, Емануил Ракаров [e-Vg 1943: 489].

⁴ 1) 21.05.1955, № 983, „Паисий Хилендарски“, „1100 години славянска писменост“, възпоменателни, Борис Ангелушев [e-Vg 1955: 983]; 2) 09.12.1962, № 1410, „История славянобългарска“, „200 години „История славянобългарска“, възпоменателни, Александър Поплилов [e-Vg 1962: 1410]; 3) 09.12.1962, № 1411, „Паисий Хилендарски пише историята“, „200 години „История славянобългарска“, възпоменателни, Александър Поплилов [e-Vg 1962: 1411]; 4) 20.02.1972, № 2221, „Паисий Хилендарски“, „Национална художествена галерия – картини“,

III) Глобалният Паисий (15.09.1989 – продължава). Периодът разгръща визии, в които интересът към изобразяването на Паисий върху пощенски марки е изместен от засилващия се интерес към показването му в пространството на интернет, където визиите на монаха се натрапват с „многопластовия език на глобализацията“ [Семов 2004: 4] и манипулативните технологии на Photoshop. По това време е изработена една единствена Паисиева марка⁵.

На уважаемия читател доверяваме, че оригиналното ни изследване надхвърля 100 страници, а тук избрахме да представим главно Паисиевите пощенски марки от периода „Царският Паисий“.

***

Наскоро освободената, преоразмерена и разполовена от Берлинския договор (1878) България търси своето място на новата геополитическа карта на Европа. Сложната вътрешна и външнополитическа ситуация става причина за късно проявения интерес на българите към пощенските марки, затова България изостава значително спрямо западноевропейските филателни тенденции. Знайно е, че първата в света пощенска марка е „The Black Penny“ [Stamp 2008]. Тя се появява през 1840 г., след проведена от Р. Хил пощенска реформа в Англия [Hill 1937; Golden 2012]. Знайно е също така, че след Англия пощенски марки започват да се валидират в Бразилия, Швейцария, САЩ, Русия, Франция, Белгия, Австрия, Прусия, Италия, Испания, Норвегия, а през 1864 г. Жорж Херпин (Georges Herpin) става кръстник на филателията, схващана като колекциониране, продажба, изследване на пощенските марки [Encyclopædia 2018]. На Балканите, и в частност в България, нещата са доста по-различни. Балканските държави, които по време на зараждането на филателията в Западна Европа са под османско владичество, започват да разпознават важността на „малкото късче хартия, достатъчно голямо, за да може да понесе едновременно и печат, и лепило“ [Hill 1837], едва през 60-те г. на XIX в. Хронологията е следната: Гърция (1861); Турция (1863); Сърбия (1866), Черна гора (1874); България (1879) [Русинов 1936: 10]. Казано иначе, българската пощенска марка се появява едва след като светът вече е произвел около 4 000 малки залепващи се книжици [e-Colnect 1840–1879]. Ако щрихираме дирята на български интерес към пощенската марка, ще познаем, че началото му е свързано с изяви на чужденците от временно управляващите у нас руски дипломати (княз В. Черкаски, княз А. Дондуков-Корсаков, ген. П. Грессер). В листата на чужденците, които подхранват

възпоменателни, Олга и Васил Йончеви (репродукция по портрета „Паисий Хилендарски“ на Кою Денчев от 1955 г.) [e-Bg 1962: 2221]; 5) 12.05.1972, № 2242, „История славянобългарска“, „250 години от рождението на Паисий Хилендарски“, възпоменателни, Асен Старейшински [e-Bg 1962: 2242]; 6) 12.05.1972, № 2243, „Паисий Хилендарски пише историята“, „250 години от рождението на Паисий Хилендарски“, възпоменателни, [e-Bg 1962: 2243].

⁵ 1) 22.05.2012, № 2243, „250 години „История славянобългарска“, възпоменателни, Апостол Апостолов [e-Colnect Mi, Bg 5047].

любопитството към филателното изкуство, са имената и на чуждите творци, чийто живот се свързва трайно с българската история и култура (Я. Мърквичка, Я. Вешин, К. Иречек и др.). Годината е 1879, на 1-ви май у нас са валидирани първите български пощенски марки, които и днес все още се наричат „Сантими“ [е-Vg 1879]. Предисторията им представя важни факти: след смъртта на княз В. Черкаски начело на Временното руско управление в Княжество България застава генералът от кавалерията – княз Александър Михайлович Дондуков-Корсаков, който на 06.04.1878 е назначен за императорски руски комисар в България [Гербов-1 2013]; именно по поръчка на ген. Дондуков-Корсаков от 03.12.1878 г. са изработени първите пощенски марки, предназначени за вътрешните потреби на България [Грънчаров 2016]; поради отсъствие на печатница у нас, марките са отпечатани в Санкт-Петербург [Топлийски 1987: 37], а поради липса на българска парична единица, номиналната им стойност е съобразена с политиката на Латинския монетен съюз [Даскалов 1966: 26]. До 24.10.1920 г., когато е пусната в употреба първата Паисиева пощенска марка, у нас се случват и други важни филателни събития. Така, преди обявяването на България за Царство, за нуждите на българските пощи са отпечатани поредиците пощенски марки: „*Първи стотинкови*“ [е-Vg 1881] – промяната в ценообразуването е наложена от „Закон за правото на резане на монети в Княжеството“, чрез който България добива изключителното право да сече собствени монети и да има собствена парична единица [Монети 2018: 5]; „*Голям лъв*“ [е-Vg 1882]; „*Малък лъв*“ [е-Vg 1889]. Техните сюжети са опростени: върху марките е видим изправен на задните си крака лъв, обърнат надясно, показан в по-голямо или в по-малко изображение. Лъвската фигура следва хералдичната символика на Стематографиите на П. Р. Витезович и Хр. Жефарович, а не на хъшовско-хайдушките стилизации, положени върху печатите на БРЦК и знамената на Априлското въстание [Грънчаров 1995: 3–4]. За да бъдем обективни в преценката си, ще посочим, че българската филателия догонва световните филателни тенденции едва през 1901 г., когато българските пощи започват да поръчват изработката на марки с образа на тогавашния монарх. По това време властва княз Фердинанд, чиито монархически амбиции диктуват изображенията на държавните символи и върху пощенски марки (герб, корона, предпочитани цветове) [Грънчаров 1996; 1997]. До показването на филателния образ на Паисий се изобразяват единствено портрети на управляващите български монарси [е-Vg 1789–1920]. Архивираните филателни единици доказват, че България не валидира пощенски марки с образа на княз Батенберг, но отпечатва немалко с ликовете на цар Фердинанд и цар Борис III. От марките, валидирани между 1901 и 1918 г., ни гледа княз (цар) Фердинанд. Фигурата му излъчва достойнство; в повечето случаи монархът е облечен във военна униформа, като видими върху нея са медалите и отличията, символизиращи монархическия му ранг [е-Vg 1901; 1911; 1918]. Докато Фердинанд е на българския престол, родната филателия изработва пощенска марка и с изображение, което натрапва идеята за унаследяването на царската власт. Върху марката,

чийто оформител е А. Митев (оригиналната картина е на художника Я. Вешин), са разпознаваеми бащата – цар Фердинанд, и двамата му синове: княз Борис – престолонаследникът, и принц Кирил, които са показани по време на военни маневри [Bg-е 1911: 90]. След възшествието на цар Борис III на българския престол започва да се появява и неговият портрет, който не слиза от марките до края на човешкия му път (1843). Върху филателните изображения видимо се променя възрастта на третия монарх на Третото българско царство; променят се нашивките върху пагоните на военната му униформа [e-Bg 1919; 1938]; променя се и семейният му статут. През 1930 г. (в чест на сватбата на Борис III с принцеса Джована Савойска) се появяват пощенски марки и с портретите на царската двойка [e-Bg 1930]. Пощенските марки пазят памет и за малолетния престолонаследник княз Симеон Сакскобургготски, който е показан и като последния български цар [e-Bg 1938; 1944]. „Царските“ пощенски марки натрапват царското достолепие, хералдическите символи, идеята за държавността. Гербът с лъвското изображение, надписът „Царство България“, идеите за сплотеното царско семейство и унаследяването на престола, короната, властта – са неизбежните царски символи, полагани върху пощенските марки от периода. В *големия* контекст на Паисиевите марки от същото време е вграден и друг важен пласт – българската филателия акцентува и върху военните събития, и върху отзвука от тях за развитието на България. Така се появява серията „*Освободителна война*“ [e-Bg 1913], надпечатките „*За нашите пленници*“ [e-Bg 1920], „*Освобождението на Македония*“ [e-Bg 1921]. По време на войните филателията се продуцира: *така, че да укрепва доверието в царската институция* (напр.: „*Царица Йоана на посещение при ранен войник*“) [e-Bg 1942: 474]; *така, че да въздейства пряко върху националната чувствителност, възбуждайки българското милосърдие*: „*Орач военноинвалид*“ [e-Bg 1918: 471]; „*Вдовица с две деца до войнишки гроб*“ [e-Bg 1942: 474]. Застъпено е и Българското възраждане. Филателно изобразени са К. Миладинов, Г. Раковски, Г. Бенковски, Хр. Ботев, Левски, чиито ликове се появяват в серията „1000 г. от смъртта на цар Симеон I и 50 г. от Освобождението на България“ [e-Bg 1929]. По време на войните се активизира и темата „Македония“. На 27.12.1927 г. е съставен и подписан „Мемоар на българите от Македония“, насочен срещу Холандско-скандинавския комитет и международната социалистическа конференция в Стокхолм, на която се обсъжда промяната на границите на държавите в Балканския регион (около Вардарския басейн). Мемоарът настоява за присъединяването на Македония към България [Мемоар 1927]. В тази военно-конфликтна ситуация на Балканите българските марки наблягат върху надписите: „Царство България“ и „Освободителна война“. Сюжетите им показват: *български войник*, който атакува Солничка глава [e-Bg 1917: 119]; *български войник*, с пълно бойно снаряжение, застанал пред Охридското езеро [e-Bg 1921: 162]. Появяват се и пейзажи с картини от Охридското езеро, Самуиловата крепост, българските окопи край р. Черна [e-Bg 1921]. Особено интересни са три от марките с „македонска“ тематика, на които са видими:

изображение на цар Фердинанд, положено върху карта на България с Добруджа и Македония [e-Bg 1921: 158]; *портрет на цар Фердинанд*, облечен в дебърска носия [e-bg 1921: 159]; *символен образ* на жена с царски одежди, жезъл и корона, която алегоризира България [e-Bg 1917: 122]. Отвъд сложния и заплетен стопанско-политически контекст има и духовни събития, има и културен градеж, а сред тях ярко, внушително и силно се откроява двойният Иван-Вазов юбилей: на 24.10.1920 г. се чества 70-годишнината от рождението на българския писател и 50-годишната му творческа дейност. За да се разпознае дълбочината на емоцията на първата Паисиева марка, валидирана в чест на Вазовия юбилей, е потребно да се реконструира и атмосферата по време на празничното честване. Да се върнем мислено в далечната 1920 г. Денят е неделя. Още в ранни зори около дома на Ив. Вазов в София се тъплят софиянци от всякакви възрасти. Рано сутринта там пристига и цар Борис III, придружаван от министъра на народното просвещение. По това време Царят и Вазов са в търпими отношения. Царят лично връчва на юбилея националния орден „Св. Кирил и Методий“, като произнася и реч. Юбилейният ден се чества и в Народния театър; там са организирани и сутрешно, и вечерно тържество; четат се поздравителни адреси от управници, творци, учени, чужденци, чужди институции, а вечерта юбилеят е поканен в царската ложа. Описваните събития са възстановени подробно от К. Гербов [Гербов 2013]. Същата тържественост струи и от Паисиевата марка – внушителен духовен дар за внушителен български писател. Оформител е Райко Алексиев. В своята юбилейна серия Паисиевата марка общува с още 5 други марки – 3 от тях са по проект на Р. Алексиев (Fra Diavolo), а другите 3 са отпечатани по оригинални рисунки на Стефан Баджов [e-Bg 1920: 152–157]. Всичките 6 марки, чиито сюжети са одобрени от самия Вазов, представят събития, свързани с личния и творческия му път. Пощенските марки, оформени от Р. Алексиев, изобразяват: „*Боримечката*“, чийто прототип ни е познат от Вазовия роман „Под игото“; „*Портрет на Вазов*“; „*Паисий Хилендарски (герой от „Епопея на забравените*“). Марките на Ст. Баджов пък показват: *двора и родната къща на Вазов в Сопот: двойка портрети (на осемнадесетгодишния и на седемдесетгодишния Вазов); къщите в Пловдив и София, където е живял поетът*. Като анализира цялостната филателна продукция на Р. Алексиев, А. Стайков отбелязва: „Сюжетите на проф. Баджов са с дебели рамки, плоскостна разказвателност и много детайли. Трите марки на Алексиев действат като завършени портрети от епохата на романтизма. „Боримечката“ (153) носи стилистиката на Гоя, „Портрет на Вазов“ (155) е в техника „лави“ и бароково редуване на тъмен и светъл фон, експониращи естествената светска поза на народния поет. И темата, и стилът в тази серия са новаторски – поощаване на пощенска марка на жива личност без кралска кръв е колективна смелост и доказателство за силата на българското съзнание в трудни моменти от историята“ [Стайков 2013]. Вярно е, че темата е новаторска; вярно е, че серията е първата, в която се появява изображение на некоронована личност – показан върху българска пощенска марка е живият по онова време

Вазов. Незнайно защо обаче А. Стайков пропуска да спомене, че върху две от пощенските марки Р. Алексиев възпроизвежда оригинални илюстрации на друг творец – на чешкия художник Ян (Иван) Мърквичка. Едната от илюстрациите на Мърквичка, която Алексиев репродуцира, е създадена заради романа „Под игото“, а другата – по повод Вазовата ода „Паисий“ от „Епопея на забравените“. Романтичната обаятелност, изпълнението в „стил Гоя“, бароковите орнаменти, за които пише Стайков, в случая не са характерни за художническия натюрел на Р. Алексиев – това е подход, който откроява уникалното на изобразителния почерк на Мърквичка. Голямата дълбочина на внушенията и посланията, с които ни засипва първата Паисиевата марка, идва от голямото майсторство на Мърквичка, който до 1920 година вече двукратно е посягал към четката и боите, за да рисува Отец Паисий: *вече го* е изобразил в цветния портрет „Отец Паисий“ (ок. 1898); *вече го* е нарисувал и в едноцветния „Етюд Отец Паисий“ (ок. 1898). Репродукцията върху пощенската марка действително е дело на талантлив художник – такъв несъмнено е Р. Алексиев, който изработва 10 български пощенски марки [Стайков 2013], но в случая с Паисиевата марка трябва да признаем, че Алексиев е по-скоро оформител, отколкото оригинален творец. Въпреки че изображението на оформителя далеч не догонва оригиналното творение на Мърквичка, Р. Алексиев успява да улови тържествеността на оригиналната илюстрация и да я пренесе в юбилейната пощенска марка. Позадълбаем ли и още в творческата история на първата Паисиева марка, а и на цялата Вазова юбилейна серия от 1920 г., ще открием и други нейни несъвършенства. Всички несполуки имат своите основания, които подсказват: *че* институциите, ангажирани с юбилея, са разполагали с изключително кратко време, за да придвижат административната документация по възлагането на Вазовата юбилейна серия; *че* не е било достатъчно и времето, оставащо до деня на юбилея, когато е трябвало да се подготвят проектите и да се отпечатаат марките; *че* през 1920 г. държавната печатница в София все още не разполага с подходяща техника за тиражиране на пощенски марки, затова изработката им е възложена на частната печатница на вестниците „Утро“ и „Дневник“; *че* хартията, върху която са валидирани марките, е с ниско качество; *че* поради бързането, оформителят Р. Алексиев пропуска да изпише върху марката надписа „България“ – надпис, който е неотменим по онова време. Данните за тези несполуки са документирани във всички филателни каталози; те са задълбочено проучени и чрез работа с архивни единици от изследователя К. Гербов [Гербов-2 2013]. За нас е важно да подчертаем, че резултатът от колективната работа, с която са ангажирани немалко институции и личности по повод юбилея на всепризнатия Иван Вазов, не е от най-добрите в техническото си изпълнение, но въпреки това, изображението на Паисий върху пощенската марка наистина е вълнуващо и тържествено. Визията на Паисий е изработена по модел, налаган от институциите на царска България. Разчетено с културноестетическия и политически код на царското българско време, изображението на монаха от Хилендар напомня изображенията на древ-

ните библейски пророци – Паисий от пощенската марка е изправен в цял ръст, заел поза на оратор, той проповядва и зове. Облечен е в монашеското си расо. Косата е дълга, дълга е и брадата, а белите нишки в тях подсказват, че възрастта е старческа. Фигурата излъчва увереност, сила, размах; монашеската десница държи пачето перо, с което току-що е поставена заключителната точка в „История славянобългарска“, а лявата ръка е разперена като крило. Възторг намира от жестовете и мимиките на лицето на оратора Паисий. Емоцията се захранва от съзнанието, че българите вече имат своята история. Стъпил сякаш в облаците, съзателят на „История славянобългарска“ се готви да се възнесе. Марката е оцветена в тъмно синьо, тъмна е и фигурата на монаха, но зад нея струи много светлина – така облян от светлината е и „Отец Паисий“ от живописния портрет на Мърквичка (един разпознаваем шрих, „запазената марка“, характерна за рисувателния почерк на Мърквичка). Предполага се, че известен тогавашен артист е позирал, когато Мърквичка е рисувал оригиналната илюстрация с образа на Паисий [Гебров 2015]. В долния край на правоъгълното късче хартия са изписани Вазовите стихове: „Отъ днеска нататък... / ... Българский родъ / история има и става народъ“. Шрифтът, който пази краесловните ерове, е некалиграфски, почеркът е разкривен – нарочно постигнат такъв, за да напомня криволичките от бързописа на самия Паисий. Номиналната стойност на марката е твърде скромна – 5.00 тогавашни лева, скромен е и тиражът ѝ, кратък е и срокът на нейната валидност, но въпреки всички несполуки, Паисиевата марка успява да посрещне големите очаквания и да изпълни назначените ѝ потреби по повод *големия* Вазов юбилей.

В периода „Царският Паисий“ има и икономическа криза, която бушува с остър световен размах. Трудната ситуация отново извиква на дневен ред поизтлялата памет за Отец Паисий. Фигурата му се появява върху втората пощенска марка, този път сътворена от художника Цанко Лавренов [e-Vg 1929: 230]. Талантливият български художник преживява подготовката и появата на своето филателно творение като изключително житейско събитие, затова е важно да припомним някои от детайлите на творческата история. Фактите, съживени от писателското перо и могъщата творческа фантазия на Лавренов, се съдържат в мемоарната му книга „По стръмната пътека“. В нея той разказва, че изработката на Паисиевата марка е осъществена след спечелен конкурс на тема: „1000 г. цар Симеон и 50 години от Освобождението“. „От обявената поредица – споделя лично Лавренов – си избрах две марки: „Климент Охридски“ и „Отец Паисий“, защото прецених, че с тези проекти мога най-добре да се изявя. Заработих с въодушевление. Първите ми проекти бяха претрупани с подробности. След това пристъпих към опростяване, премахване на подробностите и надебеляване на контурите, като имах предвид намаляването на проектите, които трябваше да добият малките размери на пощенска марка. По онова време Държавната печатница изработваше само едноцветни марки и техника на „висок печат“ – в черно и бяло, без приливи и отсенки. Затова нашите проекти трябваше да бъдат изработени в шрихо-

ва техника. [...] За композиционното разрешение на марката „Отец Паисий“ взех за основа картината си „Иконописецът“, като на образа на Паисий и на манастирската обстановка дадох по-реалистичен вид“ [Лавренов 1967: 128–129]. Картината „Иконописецът“ (1926), нарисувана върху картон с цветен акварел, самият Лавренов оценява високо, защото бележи нов етап в развитието му на художник – в нея за пръв път постига български национален колорит с използването на „стари художествени паметници; миниатюри на евангелистите, орнаменти от Боянската църква и манастирски архитектурни ансамбли“ [Лавренов 1967: 121]. На 17.09.1927 г. от софийските вестници „Зора“ и „Утро“ художникът узнава за спечеления конкурс (негов конкурент в конкурса за изобразяването на Климент Охридски е Р. Алексиев, който получава втората награда) [Лавренов 132–133]. И Цанко-Лавреновата Паисиева марка показва монаха в манастирската му килия; уловен е в миг, когато съсредоточено пише с пачето перо. Паисий пак е дългобрад и белобрад и пак е облечен в расо; от прозореца на манастирската килия нахлува светлина, виждат се сградите и на други Светогорски манастири. Проучванията, които проведохме при подготовката си за това писане, показват, че Лавреновият интерес към изобразяването на Паисий не е краткотраен. Диренето на рисунки, посветени на Паисий, ни отведе и към сп. „Отец Паисий“, по чиито страници се появява линорезба на Лавренов, която твърде много напомня Паисиево изображение от пощенската марка [Лавренов 1933: 1]. Биографичната сводка из живота на художника пък доказва, че през 1942 г. той посещава Света гора, където престоява 100 дни [Лавренов 1935]. През всичкото време рисува цветни и графични скици на Светогорските манастири, които по-късно оформя и като живописни платна. Сред тях се открояват Хилендарският манастир (1943) и Зографският манастир (1946). Скиците, направени по време на престоя в Света гора, помагат и за оформянето на Лавреновите архитектурни композиции: „Пристанището на Зографския манастир“ (1937); „Конакът на Хилендарския манастир“ (1939); „Общ изглед на Хилендарския манастир“ (1940); „Дворът на Хилендарския манастир“ (1942); „Църквата на Зографския манастир“ (1942) „Общ изглед на Зографския манастир“ (1946) [Цончева 1957: 31–40]. Лавренов рисува и цветна графика с наименованието „Светогорският манастир Хилендар: Тук Отец Паисий написа Първата Българска История“ [Лавренов 1937]. Откритата фактология ни е потребна, най-малкото поради две причини: *за да* подскажем на уважаемия читател, че Света гора, Хилендарският, Зографският манастир, където е родена идеологията на „История славянобългарска“, озарена от Духа на нейния съставител, са сред големите вътрешни духовни факти в живота на Лавренов; *за да* припомним, че соцкритиката не се посвени да недовиди съвършенствата на тези платна, както правомерно отбелязва изследователката на Лавреновото творчество М. Цончева [Цончева 1957: 3], защото не съвпаднаха с постулатите на комунистическата ѝ партийност. Колкото до пощенските марки от анализираната филателна серия, в която пребивава и Паисиевата марка, можем да посочим, че последната е поставена в сложно филателно обкръ-

жение. В същата серия [е-Vg 1929: 227–235], в общия възпоменателен план, редом до Паисий са положени фигурите на видни личности: *владетели* (Симеон I); *будители* (Климент Охридски и Димитър Миладинов); *бунтовници* (Левски, Бенковски); *революционери* (Л. Каравелов). До всички тях се кипри и величавата фигура на „Цар Освободител“ (руския император Александър II) – серията е възпоменателна („1000 г. от смъртта на цар Симеон I и 50 г. от Освобождението на България“) и чества кръглата годишнина от Освобождението на България от османско иго, което става факт с външната намеса на имперска Русия. Пак политика и дипломатически заигравки! Дали филателният Паисий от оцветената с червено-кафява боя пощенска марка се е чувствал добре в това си обкръжение, е трудно да се разпознае (поръчката е на държавата, само изработката на марката е на Цанко Лавренов и тя е високохудожествена). Другото, което е видимо и с „просто око“, се отнася до скромната номинална стойност на марката „Отец Паисий“ – цената ѝ е само от 1.00 лев, докато марката с лика на император Александър II е от 6.00 лева.

Третата Паисиева марка, която също е червено-кафява, е на художника окулист Емануил Ракаров, увличащ се от мистичните учения, от вярата в тайнствата на духа и просветлението. В „Двойствеността“ (непубликувана книга на художника) прозират трансцедентните му представи за безсмъртието и прераждането [Михалчева 1981: 5–6]. Само чрез знанието за специфичната вътрешна нагласа на Ракаров (това е само едно от многото му противоречиви увлечения) може да се проникне в сложната духовна игра с тушовата техника, с която създава 100 платна. В тях са разгърнати сюжети из българското минало, а 14 от всичките сто платната са валидирани и като пощенски марки в серията „Българска история“ [е-Vg 1942: 477–489]. Пощенските марки са със сюжети из средновековното българско минало, а единственият възрожденец сред фигурите на средновековните държавници и будители е Отец Паисий. Поставен е редом: *до* законодателя („Заветът на хан Крум“); *до* война („Конницата на хан Аспарух“); *до* покръстителя („Покръстването на княз Борис Първи“); *до* учредителите на българската държавност („Асен и Петър провъзгласяват Второто българско царство“); *до* царя, уголемил Отечеството („Цар Иван Асен Втори“). Не е пропуснато и „златното“ време за българската култура („Първото славянобългарско училище на Св. Наум в Плиска“). Православната църква с духовните ѝ водители и светомъченици присъства като поредния сюжетен пласт от *малкия* контекст на Ракаровата Паисиева марка („Патриарх Евтимий се прощава с търновското население преди заточението му“). Фигурите, които художникът вае, излъчват дълбоко познание за анатомията на човешкото тяло, жестовете, дрехата. Конете от средновековните бойни сюжети са вихрено устремени, сякаш летят към поредната победа. Когато ги гледаме, добиваме усещането, че вихърът им ще повлече и нас самите. Всяка от Ракаровите пощенски марки е алегория. Алегория е и Паисиевата марка – на светлината на българския Дух и Памет. Отец Паисий на Ракаров пак е показан в килията му на Света гора, но е някак различен – той е аскетично вдаден в обета да служи на своя Бог. И на каузата

си да предаде нататък духовния подвиг на своя народ. Тези свещени послания, които струят от Паисиевата марка от 1942, идват във времето на Втората световна война, когато вдовици и сираци плачат над войнишки гробове. Посланието е щедро. То дарява надежда. И благовести, че животът продължава – въпреки политическите клопки и раздорите на онези, които само временно са *отсам*, и само временно са във властта. Творческата история на серията марки, отразили сюжети от авторски художествени платна на Ракаров, има интересен профил. „Когато се намирал в Италия – разказва Кр. Кюлявков, – веднъж Ракаров дочул разговор между неколцина интелигентни италианци, които дълбоко засегнали неговата национална чест: те говорели за България, с такова непознаване на нашия народ, на неговата история и география, като че ли това се отнасяло за някакво диво племе. Тогава у него възникнала идеята да нарисува шест картини от най-типичните моменти в нашата история и да ги издаде в едно албумче, което широко да се разпространи в Италия“ [Кюлявков 1954: 2]. Замисълът на художника се разраства и вместо 6 платна той създава 100 картини. Създава ги в България, между 1937 и 1938 г. Преди да посегне към четката и туша, Ракаров изучава българската история; изучава я десетки години, а идеята да я отрази, е вътрешно изстрадана и пречистена от родолюбието на твореца. Дълбокото му познание за *голямото* и *малкото* в българската история дава като резултат блестящ продукт – тушови картини, чието техническо изпълнение е далеч „от шаблона на пълната чернота на туша“ и „псевдографичната фотомеханика“ [Василев 1971: 15]. След осъзнаването на голямата тема – творческата тема на живота му, Ракаров иска да представи всеобхватно сюжети из цялата българска история (Средновековието, Възраждането и Новото време). Успява да осъществи творческата си мечта само донякъде (само в пластовете на претворяването на Средновековието). От възрожденските възходи, с езика на рисуването изкуство, са изобразени само духовният полет на Отец Паисий и паметта за героичното Възраждане, символизирано чрез паметника на връх Шипка. И още един щрих към прекия контекст на Паисиевата пощенска марка от Ракаров – щрих, който докосва вътрешната трагедия на големия творец, останал някак непризнат и приживе, и *post-mortem*. През 1942 г. Ракаров успява да подреди самостоятелна изложба в София, на която показва своите 100 платна. Изложбата преминава бляскаво, тогавашната преса отразява събитието, публикувани са 16 положителни рецензии [Ковачевски 1976: 17]. Вдъхновен от успеха, художникът решава да издаде картините си в каталог, с който да подхранва българската патриотична идея. И тази мечта обаче е реализирана само частично. Отпечатана единствено е „Великата книга на старобългарското минало“ – това пак е каталог, но в него няма картини, има само словесно описание на картинните сюжети, автореферирани от самия Ракаров [Ракаров 1940]. Издаването на картините в албум е възпрепятствано от самия Б. Филев, министър-председател на България по онова време, защото във „Великата книга...“ Ракаров директно описва гибелната политика на България по време на фашизма. Когато не успява с албума, Ракаров издава

14 от картините си като пощенски марки. Помага му Георги Янков – директор на пощите, телеграфите и съобщенията; именно Янков и назначена от него комисия избират точно тези 14 картини, които днес можем да видим и като пощенски марки. Самото отпечатване пак не минава гладко – отново се разиграват задкулисни политически игри, валидирането се бави, променя се първоначалната версия на тиража, но въпреки перипетиите, Ракаровите пощенски марки и тогава, а и сега са „коронният венец на българската филателия“ [Т. 1942]. Защото серията „Българска история“ е най-духовната серия в българската филателия, а тъкмо в нея се съдържа и най-мистичният образ на „онзи монах тъмен, непознат и бледен“, който български художник е успявал да нарисува отколе, а и до днес.

***

Избрахме да описваме периода с условната формула, „Царският Паисий“, защото в неговия вътрешен и международен политически и икономически въртоп, в духовните му възторзи и падения се валидират български пощенски марки, които показват главно царе, царици, князе, престолонаследници, като наблягат и върху монархическата символика. Царските повели от царското българско време, на свой ред, отреждат Отец Паисий: да бъде показван като монах – духовния Отец на България и всички българи; да бъде рисуван в зрелостта му, облечен в расо, в уединението на монашеската килия, обграден от символите на православното християнство (иконата, кандилото, запалената свещ). Царският Паисий е метафора на оцеляващото монархическо българско – уподобен образ, който бе употребен с недотам чисти политически помисли, но пък бе разгласен с уважение към монаха от Хилендар. Върху филателния образ на Паисий и начините, по които е трябвало да бъде показван по царско време, влияе главно художническата представа, учредена от Мърквичка в портрета му „Отец Паисий“.

Тази история е дълга, любопитна, задкулисна и... (следва продължение).

Библиография

- Вальдеман Э. (2011), *Почтовая марка как предмет изобразительного искусства*, <http://urpc.ru/mess008.htm>.
- Василев, А. (1971), *Предговор*, [в:] *Българската история рисунки*, изд. Български художник, София, с. 1–21.
- Гербов-1, К. (2013), *Княз А. Дондуков-Корсаков – строител на Нова България*, <http://www.chitatel.net/forum/topic/15711-княз-а-дондуков-корсаков-строител-на-нова-българия/>.
- Гербов-2 К. (2013), *Марките за творческия юбилей на Иван Вазов в 1920 г.* <http://www.chitatel.net/forum/topic/17856-markite-za-tvorcheskiya-yubiley-na-ivan-vazov-v-1920-g/>.
- Грънчаров, Н. (1995), *Хералдичните елементи върху първите ни пощенски марки*, „Филателен преглед“, № 7, с. 22–24.
- Грънчаров, Н. (2003), *Кои са авторите на българските пощенски марки от първата половина на миналия век*, „Филателен преглед“, № 5, с. 26–29.

- Грънчаров, Н. (2016), „Сантимите“ са авантюра на княз Дондуков или защо класическите ни марки са с лъв, „Филателен преглед“, № 3, с. 14–16.
- Даскалов, И. (1966), *Ръководство по филателия*, изд. Народна просвета, София. e-Bg (1879–2005), *Каталог на българските пощенски марки (1879–2005)*, <https://www.mtitc.government.Bg/Bg/category/63/katalog-na-bulgarskite-poshtenski-marki-1879-2005-g>
- e-Colnect (1879–2018), *Каталог, марки, България, списък по години*, <https://colnect.com/Bg/stamps/years/country/4241-България>.
- Ковачевски, Хр. (1976), *От снопа на Кубрат до Шипченската епопея*, „Наша родина“, № 9, с. 17–18.
- Кюлявков, К. (1954). *Спомен за Емануил Ракаров*, „Отечествен фронт“, № 2908, с. 2.
- Лавренов, Ц. (1933), *Отец Паисий, литография „Отец Паисий“*, № 6 (май – юни), с. 1.
- Лавренов, Ц. (1935), *Пътни бележки по Света гора*, [в:] *Атон в българската културна памет*, <http://martin.mitov.org/mmm.html>.
- Лавренов, Ц. (1937), „*Светогорският манастир Хилендар: Тук Отец Паисий написа Първата Българска История*“, приложение на списание „*Детски живот*“, „Архив на Цанко Лавренов“, № НБКМ Гр. III 470.
- Лавренов, Ц. (1967), *По стръмната пътека*, изд. Български художник, София.
- Мемоар (1927), *Македония. Сборник от доклади и материали*, съст. В. Божинов, изд. БАН, София, с. 603–607.
- Михалчева, И. (1981), *Емануил Ракаров*, изд. Български художник, София.
- Монети (2018), *Каталог, Монети, Българска народна банка*, http://www.bnb.Bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_nr_catalogues_coins_Bg.pdf (проверено на 17.02.2018)
- Ракаров, Ем. (1940), *Каталог на исторически картини под общото заглавие „Великата книга на старобългарското наследство“*, изд. Братя Миладинови, София.
- Русинов, Я. *История на пощенската марка*, изд. Отец Паисий, В. Търново.
- Семов М. (2004), *Глобализацията и националната съдба: Сблъсъкът интереси – разум*, изд. Македония прес-Септа информa, София.
- Стайков, А. (2013), *Райко Алексиев, рицарят на смеха*, <http://antonstaykov.com/category/пощенски-марки/>
- Т., Н. (1942), *Коронният венец на българската филателия*, „Пощенска марка“, № 8, с. 4–7.
- Топлийски, В. (1987), *Пощенската марка – история, курйози, художници*, изд. Български художник, София.
- Цончева, М. (1957), *Цанко Лавренов. Живот и творчество*, изд. Български художник, София.
- Golden, С. (2012), *Sir Rowland Hill (1795–1879)*, <http://www.victorianweb.org/technology/letters/hill.html>.
- Hill, R. (1937), *Post Office Reform: Its Importance and Practicability [microform]*, www.archive.org/stream/cihm_21617.
- Stamp (2008), *History of Penny Black Stamp*, http://www.pennyblackstamp.co.uk/history_of_penny_black_stamps.html.
- Encyclopædia (2018), *Philately*, [in:] *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/philately>.

Mila Krasteva

**THE IMAGES OF PAISII HILENDARSKI ON BULGARIAN POSTAGE STAMPS
PAISSI'S POSTAGE STAMPS FROM THE ROYAL PERIOD**

(Summary)

The author analyzes the images of Paisii Hilendarski, printed on Bulgarian postage stamps. It is shown that in Bulgaria for a period of 92 years (1920–2012) a total of 10 postage stamps have been validated. They reflect the memory of the Bulgarians: both for Paisii and for Slavo-Bulgarian History. It is suggested that every Bulgarian cultural and historical age imposes its own rules on how to display the monk from Hilendar. The article follows the program of the project: 'From one man's lips to another's ear' ... and all the way to the Internet' (Project № FP-17 FIF-004/16.05.2017, Department for Scientific Research, Plovdiv University 'Paisii Hilendarski').

Key words: postage stamp, Paisii Hilendarski, monastery, Salvo-Bulgarian History, Bulgaria